การวิเคราะห์สรรพคุณตัวยาจากตำรับยาสตรีด้วยวิธีการจัดกลุ่ม : กรณีศึกษา หมอกระจ่าง ยี่มี

วัฒนา ชยธวัช[1*] ชลดา จัดประกอบ[2] บุณยพร ยี่มี[3]

รับบทความ: 17 เมษายน พ.ศ. 2565/ แก้ไขบทความ: 21 มิถุนายน พ.ศ. 2565/ ตอบรับบทความ: 23 มิถุนายน พ.ศ. 2565

บทคัดย่อ

การวิจัยเอกสารเชิงสำรวจนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมตำรับยาของหมอพื้นบ้านของหมอกระจ่าง ยี่มี ที่ใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี และวิเคราะห์ย้อนกลับหาสรรพคุณตัวยาจากสรรพคุณของตำรับยาที่ตัวยานั้นประกอบอยู่ด้วยการวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม

ผลการศึกษาพบว่า

หมอกระจ่าง ยี่มี เป็นหมอพื้นบ้านชาวนครศรีธรรมราชที่ได้รับการยอมรับด้านการรักษาโรคโลหิตสตรีระหว่างปี พ.ศ. 2500 ได้ทำการเขียนตำรับยาที่ใช้ในสมุดตีเส้นจำนวน 200 หน้า เป็นตำรับยาจำนวน 31 ตำรับ ประกอบด้วยตัวยา 169 ตัวยา สำหรับรักษาอาการป่วยของสตรีตั้งแต่การมีประจำเดือน การคลอด และหลังคลอด เมื่อได้นำมาทำการวิเคราะห์จำแนกกลุ่มตัวยาตามสรรพคุณของตำรับยาที่ตัวยานั้น ๆ ประกอบอยู่ สามารถจำแนกได้เป็น 8 กลุ่มตัวยา ที่มีสรรพคุณ 15 กลุ่มสรรพคุณ ซึ่งทำให้กำหนดได้ว่าตัวยาใดอยู่ในกลุ่มตัวยาที่ครอบคลุมสรรพคุณของตำรับที่ตัวยานั้นประกอบอยู่ สามารถนำไปใช้ในการกำหนดโครงสร้างตำรับยาตามโครงสร้างยาไทย คือ ตัวยาตรง ตัวยาช่วย ตัวยาประกอบ ตัวยาชูกลิ่น ชูรส และแต่งสีของยาต่อไป

คำสำคัญ : การจำแนกกลุ่ม, ยาสตรี, หมอกระจ่าง ยี่มี

[1]ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสหเวชศาสตร์ มหาวิทยาลัยปทุมธานี
[2]อาจารย์ประจำ คณะสหเวชศาสตร์ วิทยาลัยนครราชสีมา
[3] แพทย์แผนไทย บุณยวรีคลินิกการแพทย์แผนไทย กรุงเทพฯ
*ผู้รับผิดชอบบทความ E-mail: vadhana.j@ptu.ac.th เบอร์โทรศัพท์ 081-918-4467

Analysis of Drug Properties from Female Medicinal Formula using Cluster Analysis : A Case Study of Moh Krajang Yeemee

Vadhana Jayathavaj[1*] Chonlada Judprakob[2] Boonyaporn Yeemee[3]

Received: 17 May 2022/ Revised: 21 June 2022/ Accepted: 23 June 2022

Abstract

This exploratory documentary research had aimed to collect the female medicinal formulas of Moh Krajang Yeemee that used to treat menstrual related illnesses, and reversing analysis the properties of each drug from the properties of their formula using the cluster analysis.

The results showed that:

Moh Krajang Yeemee was the folk healer in Nakhon Si Thammarat who had been recognized for the treatment of women's blood diseases during the period of 1957. A 200-page journal of drug formulas was written on the lined book and found 31 drug formulas consisted of 169 drugs for women from menstruation, childbirth and postpartum. The drugs were classified by Cluster Analysis according to the properties of their medicinal formulation into 8 groups of drugs with 15 properties, lead to determining which drug belongs to which drug group that have properties according to that group of formulation properties. The classified drugs can be used to determine the structure of the drug formula according to the Thai drug structure, which are straight drugs, auxiliary agents, compound drugs, tonic, flavoring, and coloring of the formula.

Keywords: Cluster analysis, Female Medicinal Formula, Moh Krajang Yeemee

[1]Assistant Professor, Faculty of Allied Health Sciences, Pathumthani University

[2]Lecturer, Faculty of Allied Health Sciences, Nakhon Ratchasima College

[3]Thai Traditional Medical Practitioner, Boonyavaree Thai Traditional Medical Clinic, Bangkok

*Corresponding author E-mail: vadhana.j@ptu.ac.th Tel 081-918-4467

บทนำ

จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์[1] กล่าวว่า หมอสยามมีแต่ยาตามตำราไม่ทราบรสและสรรพคุณของตัวยาแต่ละตัวที่นำมาประกอบเป็นตำรับ ตำรับยาไทยที่มีบันทึกไว้ครั้งแรก คือ ตำราพระโอสถพระนารายณ์ (พ.ศ. 2460) ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็บันทึกเพียงสรรพคุณของตำรับยาโดยก็ไม่ได้มีการอธิบายสรรพคุณตัวยารายตัวไว้[2] การกำหนดรสและสรรพคุณตัวยาปรากฏครั้งแรกจำนวน 166 รายการ โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์[3]

หลักการปรุงยาตามตำราการแพทย์แผนโบราณทั่วไปของกองการประกอบโรคศิลปะ (พ.ศ. 2541) ระบุว่าตำรับยาไทยกำหนดให้ใช้ตัวยาที่มีปริมาณมาก และตัวยาหลายสิ่งรวมกัน โดยแบ่งโครงสร้างยาไทยเป็นส่วน ๆ คือ ตัวยาตรง ตัวยาช่วย ตัวยาประกอบ ตัวยาชูกลิ่น ชูรส และแต่งสีของยา[4] ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของจุน-เฉิน-จั่ว-ชิ (jun-chen-zuo-shi) ในการแพทย์แผนจีน โดยมีสมุนไพรจุน (จักรพรรดิ) รักษาสาเหตุหลักหรืออาการหลักของโรค สมุนไพรเฉิน (รัฐมนตรี) ทำหน้าที่เสริมหรือขยายผลกระทบของจุนและบรรเทาอาการรอง สมุนไพรจั่ว (ตัวช่วย) ใช้เพื่อปรับผลกระทบของจุนและเฉิน และเพื่อต่อต้านพิษหรือผลข้างเคียงของสมุนไพรเหล่านี้ สมุนไพรชิ (courier) รวมอยู่ในสูตรมากมาย[5] ซึ่งจากการสังเกตและสัมภาษณ์การจัดยาให้คนผู้ป่วยเฉพาะรายของแพทย์แผนไทยในสถานพยาบาลการแพทย์แผนไทย ก็อาศัยตำรับตามที่ยึดถือจากการตรวจอาการหลักแล้วเพิ่มลดตัวยาตามอาการรอง ซึ่งอาจเป็นยาตำรับที่ผลิตไว้แล้วหลายตำรับนำมาจ่ายร่วมกัน หรือจ่ายเพิ่มตัวยาสมุนไพรบางชนิดเพื่อให้สอดคล้องกับโรคหรืออาการแสดงของผู้ป่วยรายนั้น ๆ

ตำรับตำรายาสมุนไพรตามภูมิรู้ของหมอสมุนไพรแผนโบราณเกิดจากสั่งสมประสบการณ์จนคิดสูตรยาขนานต่างๆ ขึ้นใช้รักษาโรคแล้วเห็นผลดีจึงจดบันทึกไว้กันลืม ขณะเดียวกันวิชาการแพทย์แผนโบราณเป็นวิชาชีพที่มักสืบทอดกันมาในสายตระกูลจนกลายเป็นทักษะและความเชี่ยวชาญเฉพาะตัว[6] ตำรับตำรายาเหล่านี้จัดเป็นต้นทุนภูมิปัญญาทางการแพทย์ที่สำคัญที่มักจะถูกละเลยและสูญหายไปตามกาลเวลา

การจัดยาตามตำรับที่หมอพื้นบ้าน/หมอแผนโบราณได้จดบันทึกไว้เหล่านี้ ย่อมมีเคล็ดวิชาหรือความรู้ซ่อนเร้น (Tacit Knowledge) ซ่อนอยู่ ซึ่งสมควรที่จะได้พัฒนาเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) เพื่อการใช้ประโยชน์และเป็นต้นทุนในการพัฒนาตำรับยาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. รวบรวมตำรับยาของหมอพื้นบ้านของหมอกระจ่าง ยี่มี ที่ใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี
2. ประมวลผลย้อนกลับหาสรรพคุณของตัวยาจากสรรพคุณของตำรับยาที่ตัวยานั้น ๆ ประกอบอยู่

กรอบแนวคิดการวิจัย

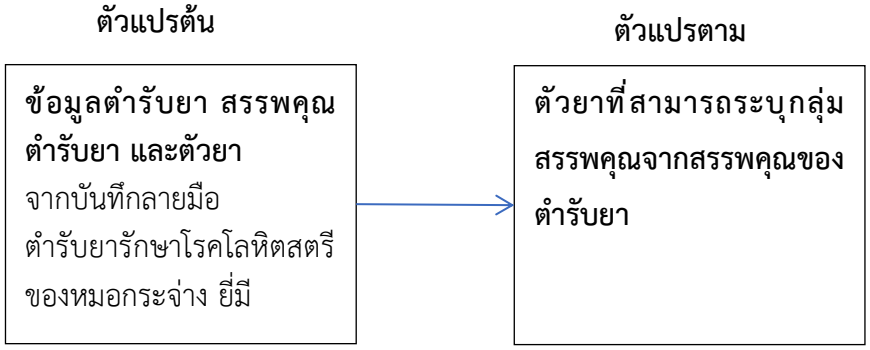

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ในการวิจัยเชิงสำรวจหรือการวิจัยเพื่อบุกเบิก (Exploratory Research) เพื่อแสดงความรู้ซ่อนเร้น (Tacit Knowledge) ที่ซ่อนอยู่ในการจัดตำรับยาของหมอกระจ่าง ยี่มี ในการนำตัวยามาจัดเป็นตำรับยาโลหิตสตรีให้เป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) โดยการวิเคราะห์สรรพคุณของตัวยาจากสรรพคุณของตำรับยา เพื่อเป็นองค์ความรู้ในในการจัดตำรับยาโลหิตสตรีตามอาการที่ปรากฏสำหรับผู้ป่วยเฉพาะรายได้ต่อไป

การรวบรวมตำรับยา

นายกระจ่าง ยี่มี บุตรนายปลอด นางทิม ยี่มี เกิดที่บ้านเลขที่ 407 หมู่ที่ (จำไม่ได้) ตำบลไสหมาก อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ. 2464 ถึงแก่อนิจกรรม 19 เมษายน พ.ศ. 2559 สิริรวมอายุ 95 ปี สำเร็จการศึกษามัธยม 7 สมัยสงครามโลกสงบ (สงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482-2488) ได้เลื่อนชั้นจบ ม. 8 ได้รับสืบทอดวัฒนธรรมทางการดูแลสุขภาพเชิงการแพทย์แผนโบราณจากคุณพ่อนายปลอด ยี่มี เป็นแพทย์ประจำตำบลไสหมาก คุณอา 2 ท่าน คือ นายคล้าย ยี่มี หมอพื้นบ้าน (หมอง) และนายกลับ ยี่มี เชื้อสายมะโนราห์ หมอไสยเวชและโหรา จากสายพ่อตาของภรรยานายกระจ่าง ยี่มี คือนายกล่อม บุญทอง แพทย์ประจำตำบลบางตะพง เป็นหมอกระดูก ส่วนนางส้อง บุณทอง ภรรยานายกล่อม บุญทอง เป็นหมอตำแย และสายพระอาจารย์ขาง ชำนาญเรื่องบ้าคลุ้มคลัง (จากบันทึกลายมือหมอกระจ่างเขียนว่า “รวมทั้งโลหิตทุจริตโทษในเรือนไฟ...เพ้อ.. ประหนึ่งคุยกับผี”) หลวงตาสุข ชำนาญเรื่องคัมภีร์ชวดาร (กลุ่มลม 108) ตั้งยาไว้มากมาย นายกระจ่างหมอพื้นบ้านที่ไม่มีการรับรองจากหน่วยงานใด คนไข้เป็นผู้รับรองเองทั้งสิ้น หมอกระจ่างเป็นหมอสมุนไพรที่มีชื่อเสียงด้านโลหิตสตรี ได้เขียนตำรับยาที่ได้เคยจัดยาเหล่านี้รักษาผู้ป่วยในช่วงเวลาก่อนและหลัง พ.ศ. 2500 ลงในสมุดตีเส้น จำนวน 200 หน้า ส่วนใหญ่เขียนชื่อตัวยาเป็นภาษาภาคกลาง แต่ก็มีบางตัวยาที่ใช้เรียกขานด้วยภาษาภาคใต้ พบว่าเป็นยาเกี่ยวกับสตรีจำนวน 31 ตำรับ เกี่ยวกับบำรุงโลหิต ประจำเดือน ตั้งครรภ์ คลอด และหลังคลอด ตำรับยาแต่ละตำรับได้มีการระบุสรรพคุณโดยรวม ตัวยา ปริมาณ และวิธีการใช้ไว้ หากตำรับหนึ่งใช้ตัวยาน้อยชนิด ตัวยาเหล่านั้นก็ย่อมต้องมีสรรพคุณของตำรับนั้น แต่ถ้าหากตำรับนั้นมีตัวยาหลายชนิด การศึกษาว่าตัวยาชนิดใดควรมีสรรพคุณเป็นไปตามตามส่วนหนึ่งส่วนใดของตำรับ จัดเป็นการวิเคราะห์สรรพคุณของตัวยาจากสรรพคุณของตำรับที่ตัวยานั้นปรากฏอยู่ ซึ่งจะทำให้เข้าใจบทบาทสรรพคุณของตัวยาแต่ละตัวที่มาประกอบกันอยู่ในตำรับนั้น ๆ สมุดบันทึกตำรับยาลายมือนี้ ได้ตกทอดมายังบุตรชาย คือ หมอบุณยพร ยี่มี

การประมวลผล

- บันทึก**ข้อมูลระดับตำรับยา** ตำรับยา 1 รายการ (record) ประกอบไปด้วยสดมภ์ (field) **เลขรหัสตำรับยา ชื่อตำรับยา** และ**สรรพคุณรวม** โดยใช้โครงสร้างข้อมูลแบบตาราง
- ทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สรรพคุณของตำรับยา จำแนก**สรรพคุณตามกลุ่มอาการ** ทำการกำหนด**รหัสสรรพคุณตามกลุ่มอาการ**
- บันทึก**ข้อมูลระดับตัวยา** ตัวยา 1 รายการ (record) ประกอบไปด้วยสดมภ์ (field) **ตัวยา** และ**รหัสตำรับยา**ที่ตัวยานั้นประกอบอยู่ โดยใช้โครงสร้างข้อมูลแบบตาราง
- ปรับภาษาตัวยาที่เป็นภาษาภาคใต้ให้เป็นภาษาภาคกลาง และชื่อที่แตกต่างกันให้เป็นชื่อเดียวกัน เพื่อให้สามารถเรียงลำดับ และทำการนับรวมได้ถูกต้อง
- บันทึก**รหัสสรรพคุณตามกลุ่มอาการ**ลงในรายการ**ข้อมูลระดับตำรับยา**
- บันทึก**รหัสสรรพคุณตามกลุ่มอาการ**ลงในตัวยา โดยการเชื่อมโยงจาก**รหัสตำรับยา**ไปหา**รหัสสรรพคุณตามกลุ่มอาการ**ที่อยู่ใน**ข้อมูลระดับตำรับยา**
- ทำการแจกแจงความถี่ว่า ตัวยาตัวหนึ่งมีผลรวมของจำนวนตำรับตามสรรพคุณตามกลุ่มอาการที่ตัวยานั้นเป็นส่วนประกอบอยู่จำนวนกี่ตำรับ
- ใช้ข้อมูลระดับตัวยา ที่มีจำนวนตำรับตามสรรพคุณตามกลุ่มอาการทำ**การจัดกลุ่มตัวยา**ตามสรรพคุณตามกลุ่มอาการ โดยใช้การวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม (Cluster Analysis) ด้วยวิธีการกระจุกตัวใกล้กับจุดกึ่งกลางของกลุ่ม (Centroid) มากที่สุด
- เชื่อมโยงสรรพคุณของตำรับกับกลุ่มสมุนไพรแต่ละกลุ่ม

ผลการวิจัย

การจัดกลุ่มสรรพคุณของตำรับยา

การวิเคราะห์เนื้อหาสรรพคุณของตัวยาจากบันทึกข้อมูลจากตำรับและสรรพคุณ สามารถจัดเรียงตำรับยาตามกลุ่มสรรพคุณดังแสดงในตารางที่ 1 สามารถจัดกลุ่มสรรพคุณได้ดังนี้

กลุ่ม 1 เป็นยาบำรุงโลหิตสตรี และแก้ระดูขาว ช่วงก่อนตั้งครรภ์

กลุ่ม 2 เป็นยาครรภ์รักษาและการคลอด

กลุ่ม 3 เป็นยาแก้รกติด หลังคลอด

กลุ่ม 4 เป็นยาแก้อาการหลังคลอด ตั้งแต่ขับน้ำคาวปลาในเรือนไฟ ให้มดลูกเข้าอู่ เป็นต้น

โดยมีรหัสกลุ่มสรรพคุณจำแนกสรรพคุณย่อยในแต่ละกลุ่มลงไปอีก ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 1 การจัดกลุ่มตำรับยาตำรับยา

ตำรับที่	ชื่อตำรับ	สรรพคุณของตำรับ	กลุ่มสรรพคุณ	รหัสกลุ่มสรรพคุณ
2	ยาบำรุงสตรีสาว	ยาบำรุงธาตุให้ปกติ	1	11
17	ยาปลุกไฟธาตุ	ทำให้โลหิตงาม ถ้าระดูขาดทำให้ระดูมีมา แม่ลูกอ่อนกินได้ทำให้น้ำนมดี	1	11
23	ยาสตรีเปลี่ยนร่างใหม่	ยาเจริญอาหารให้อ้วนพี	1	11
31	ยา**เขี้ยว**แม่ชี	กินให้อ้วนหรือคลอดใหม่ไม่ต้องอยู่ไฟ แก้ลมตีขึ้นเบื้องสูงและถ่ายลม	1	11
15	ยา**เขี้ยว**ตาตุด	แก้ริดสีดวง โลหิตไม่ปกติ รุโลหิต เป็นก้อนเป็นเถาในท้อง เลือดเข้าเส้น เข้ากระดูก	1	12
22	ยาขับโลหิตดองด้วยสุรา	แก้โลหิตเป็นก้อนลิ่มหรือเป็นบ้าก็หาย	1	12
19	แก้ระดูขาวของตาตุดโคก	แก้ระดูขาว	1	14
6	ยาหอมครรภ์รักษา	ใช้กับสตรีมีครรภ์แก้อาเจียน แก้บิด แก้ไข้ แก้จุกเสียดและกระหายน้ำ	2	21
27	ผู้หญิงมีครรภ์ ไม่มีแรง	ผู้หญิงมีครรภ์ ไม่มีแรง	2	22
7	ยาแก้หญิงตกโลหิต	เมื่อสตรีมีครรภ์ตกโลหิตทางทวารหนักหรือทวารเบา	2	23
8	ยาต้มแก้ตกโลหิต	แก้หญิงมีครรภ์ตกโลหิต	2	23
9	ยาต้มแก้บิดหัวลูกลงเป็นโลหิต	แก้บิดหัวลูกลงเป็นโลหิต	2	23
28	แก้รกติด	แก้รกติด	3	31
1	ยาแก้มดลูกพิการ	แก้มดลูกพิการ ขับเลือด ขับลม ขับน้ำคาวปลา	4	41
4	ยาหัสคุณธิจร	แก้ลมพิษทำให้เพ้อคลั่งในเรือนไฟ	4	41
5	ยาประสะไพล	ขับโลหิตเน่าร้ายและน้ำคาวปลาให้แห้งไปหมดเร็ว ทั้งรัดมดลูกให้เข้าอู่เร็วด้วย	4	41
11	ยาประสะว่านนางคำ	แก้โลหิตทำพิษในเรือนไฟ เป็นยาขับโลหิตเน่าร้ายและขับน้ำคาวปลา แก้มุตกิตและแก้ขัดเบาได้	4	41
12	ยาไฟประลัยกัลป์	กินแก้โลหิตเน่าร้ายให้ดีขึ้น ทำให้เข้าไฟได้ หรืออยู่ไฟไม่ได้ไม่ถึง กินยานี้ขับเลือดร้าย แก้โทษระดู แก้จุกเสียดแก้คลื่นเหียนอาเจียนให้ตก	4	41
14	ยาไฟประลัยกัลป์ขนานใหญ่	แก้ลม 7 จำพวก และใช้ขับโลหิตเน่าร้ายในเรือนไฟหรือน้ำคาวปลาให้แห้งไปเร็ว รัดมดลูกให้เข้าอู่เร็ว	4	41
24	แก้เลือดทำพิษต่างๆ	แก้เลือดทำพิษต่างๆ ให้เสียดแทง หนักหน้าตา แล่นเข้ามาในกระดูก จุกเสียดท้องขึ้นท้องพอง ปะอกใจกลุ้มๆ หายใจขัดยอก	4	41

ตารางที่ 1 การจัดกลุ่มตำรับยาตำรับยา (ต่อ)

ตำรับที่	ชื่อตำรับ	สรรพคุณของตำรับ	กลุ่มสรรพคุณ	รหัสกลุ่มสรรพคุณ
3	ยาทิพไสยาท	รัดมดลูกให้เข้าอู่เร็ว	4	42
18	ยามดลูกพิการดากออก	มดลูกพิการดากออก	4	42
13	ยาไฟประลัยกัลป์ ๒	แก้โลหิตทำพิษในเรือนไฟ	4	43
29	ยากวน	แก้ลมต่าง แก้โลหิตทำพิษเช่นชีดเซียว และกินแทนการอยู่ไฟ คนไข้และมีครรภ์ห้ามกิน	4	43
30	ยาคลอดบุตรไม่ต้องอยู่ไฟหรือยาชักมดลูก	แก้โลหิตเป็นพิษในเรือนไฟ แก้ลมตีขึ้น แก้โลหิตพิการ ชักมดลูกให้เข้าอู่เร็ว	4	43
10	ยาแก้เลือดตีขึ้น 1	แก้เลือดตีขึ้น ให้ชักสลบไป ใช้เมื่อคลอดบุตรแล้ว	4	44
16	ยาแก้เลือดตีขึ้น 2	แก้เลือดตีขึ้น ให้ชักสลบแน่นิ่งไป ใช้เมื่อคลอดบุตรแล้ว	4	44
26	แก้เลือดตีขึ้นจนสลบไป	แก้เลือดตีขึ้นจนสลบไป	4	44
20	คลอดใหม่แล้วสะท้าน	สะท้านอย่างไข้ร้อนเย็นในเรือนไฟ	4	45
21	คลอดแล้วบวม	คลอดแล้วบวม	4	46
25	แก้คลอดลูกแล้วเลือดตกหนัก	แก้คลอดลูกแล้วเลือดตกหนัก	4	47

หมายเหตุ: ชื่อยา ยาเขี้ยวแม่ชี และ ยาเขี้ยวตาตุด คำว่า “เขี้ยว” เขียนตามพ้องเสียงคำกริยา “เคี่ยว”

ตารางที่ 2 ความหมายของรหัสกลุ่มสรรพคุณ

รหัสกลุ่มสรรพคุณ	สรรพคุณ
11	บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต
12	ยารุโลหิต แก้โลหิตเป็นก้อนเป็นลิ่ม
14	แก้ระดูขาว
21	ยาครรภ์รักษา
22	สตรีมีครรภ์ไม่มีแรง
23	แก้สตรีมีครรภ์โลหิตตก
31	แก้รกติด
41	ขับโลหิตในเรือนไฟ ให้มดลูกเข้าอู่
42	รัดมดลูกให้เข้าอู่
43	แก้โลหิตทำพิษในเรือนไฟ
44	แก้เลือดตีขึ้น ให้ชักสลบไป ใช้เมื่อคลอดบุตรแล้ว
45	สะท้านอย่างไข้ร้อนเย็นในเรือนไฟ
46	คลอดแล้วบวม
47	แก้คลอดลูกแล้วเลือดตกหนัก

การปรับคำที่ใช้บันทึกในสมุดจากภาษาภาคใต้ให้เป็นภาษาภาคกลาง

ชื่อตัวยาในตำรับตามบันทึกที่เป็นภาษาภาคใต้ ได้ทำให้เป็นภาษาภาคกลาง เพื่อให้ตัวยาเดียวกันใช้ชื่อเดียวกันในทุกตำรับยา ดังแสดงในตารางที่ 3 อย่างไรก็ตาม กรณีของดีปลี ถึงแม้ว่าตามปกติภาษาภาคใต้จะเรียก ดีปลี ว่า พริกไทย แต่ในสมุดเขียนว่า ดีปลีเชือก โดยตลอด

ตารางที่ 3 คำเรียกชื่อตัวยาในสมุดกับคำเรียกในภาษาภาคกลาง

คำที่เขียนในสมุด	**คำในภาคกลาง**
เขี้ยว	เคี่ยว (คำกริยา)
กำจัด	พริกหอม
กำลังราชสีห์	กำลังหนุมาณ
ช้างสารซับมัน	หนาวเดือนห้า
ต้นตายปลายเป็น	สังวาลพระอินทร์
น้ำส้ม น้ำส้มโหนด	น้ำส้มสายชู น้ำส้มสายชูจากตาลโตนด
พริก	พริกไทย
ย่านเจตมูล	เจตมูลเพลิง
ย่านทราย	รสสุคนธ์แดง
ย่านเอ็น	เถาเอ็นอ่อน
ราขาว	เทียนขาว
ราดำ	เทียนดำ
ว่านคอม้า	ข้าวเม่านก
ว่านชักดาก	ว่านชักมดลูก
หญ้านาง	ย่านาง
หม้างแผน แขวนผาน	เม่าควาย
หัวยาจีน	ข้าวเย็นใต้

การใช้สมุนไพรในตำรับยา 31 ตำรับ

จากตำรับยา 31 ตำรับ พบว่ามีตัวยาทั้งสิ้น 169 ตัวยา จัดจำแนกตัวยาตามจำนวนตำรับที่ตัวยาร่วมอยู่เพียง 1 ตำรับ มีจำนวนตัวยาถึง 104 ตัวยา จำนวนตำรับที่ตัวยาร่วมอยู่ 2 ตำรับ มีจำนวนตัวยา 29 ตัวยา และตัวยา 1 ตัวที่อยู่ในตำรับถึง 14 ตำรับตัวยานั้น คือ ดีปลีเชือก การแจกแจงความถี่และร้อยละของจำนวนตัวยาว่าประกอบอยู่ในตำรับที่มีตัวยาประกอบอยู่ทั้งสิ้นเป็นจำนวนกี่ตัวยา แสดงในตารางที่ 4 การแจกแจงความถี่ของตัวยาจำแนกตามสรรพคุณของตำรับยา ไม่ได้นำเสนอในบทความนี้ เนื่องจากตัวยาทั้งหมด 169 ตัวยา ต้องใช้เนื้อที่บทความจำนวนมาก

การจำแนกตำรับที่มีตัวยาจำนวน 1 ถึง 3 ตัวยาและตำรับที่มีมากกว่า 3 ตัวยา ดังแสดงในตารางที่ 5 ตัวยาในตำรับตำรับที่มีมากกว่า 3 ตัวยา ทำให้ น้ำนมราชสีห์ สารส้ม น้ำท่า บวบขม ดาหลา กะพ้อ ตัดออกไปจำนวน 6 รายการ ทำให้เหลือตัวยา 163 รายการที่นำไปใช้ในการวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม (Cluster Analysis)

ตารางที่ 4 การแจกแจงความถี่จำแนกจำนวนตัวยาตามจำนวนตำรับที่ตัวยานั้นประกอบอยู่

จำนวนตำรับที่ตัวยาประกอบอยู่	จำนวนตัวยา (ชนิด)	ร้อยละ
1	104	61.54
2	29	17.16
3	10	5.92
4	6	3.55
5	5	2.96
6	2	1.18
7	3	1.78
8	1	0.59
9	4	2.37
10	2	1.18
13	2	1.18
14	1	0.59
รวม	169	100.00

ตารางที่ 5 การจำแนกตำรับที่มีตัวยาจำนวน 1 ถึง 3 ตัวยาและตำรับที่มีมากกว่า 3 ตัวยา

ตำรับที่	รหัสกลุ่มสรรพคุณ	จำนวนตำรับ	
ตำรับที่มีตัวยา 1 ถึง 3 ตัวยา			
19	14	1	
28	31	1	
18	42	1	
20	45	1	
21	46	1	
26	47	1	
ตำรับที่มีตัวยามากกว่า 3 ตัวยา			
รหัสกลุ่มสรรพคุณ		จำนวนตำรับ	กลุ่มที่
	11	4	1
	12	2	2
	21	1	3
	22	1	4
	23	3	5
	41	7	6
	42	1	7
	43	3	8
	44	2	9
	47	1	10
รวม		31	

การจัดกลุ่มตัวยาตามกลุ่มอาการ

การวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม (Cluster analysis) ทำโดย The two-step clustering method ที่ใช้วิธี Centriod พบว่า มีจำนวนคลัสเตอร์ 2 4 7 8 9 และ 10 สัดส่วนจำนวนสมาชิกในคลัสเตอร์ที่มากที่สุดหารด้วยจำนวนสมาชิกในคลัสเตอร์ที่น้อยที่สุด คือ **5.27** 9.90 8.86 **5.57** 19.5 และ 19.5 ตามลำดับ จึงเลือกที่จำนวน 8 คลัสเตอร์ ดังแสดงรายละเอียดตัวยาในแต่ละกลุ่มตัวยาดังแสดงในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 ผลการจัดกลุ่มตัวยาโดยการจำแนกกลุ่ม

กลุ่มตัวยา	จำนวนตัวยา	ชื่อตัวยา
1	39	กระวาน กานพลู กำจาย กุ่มน้ำ กุ่มบก ข่าต้น ข้าวเย็นใต้ ขี้เหล็ก คนทีสอ จากจิงจ้อ เฉียงพร้านางแอ ตองแตก บัวหลวง เปราะหอม เปล้าน้อย เปล้าใหญ่ ผักเสี้ยนผีไผ่สีสุก พริกหอม พริกหาง มะตูม มะรุม ย่านาง รสสุคนธ์แดง รักขาว ว่านนางคำ ว่านสากเหล็ก สมอเทศ สมอไทย สมอพิเภก แสมทะเล แสมสาร หญ้าไทร หอยมุก หอยสังข์ หัศคุณเทศ หัศคุณไทย อังกาบ
2	13	กระทุ่มขี้หมู โกฐเขมา โกฐหัวบัว ข้าวเย็น เทียนข้าวเปลือก เทียนแดง เทียนตาตั๊กแตน ไฟเดือนห้า มะนาว โลดทะนง สนเทศ หางไหลแดง เอื้องเพ็ดม้า
3	35	กระชาย กรุงเขมา กะทือ การบูร กำลังวัวเถลิง กำลังเสือโคร่ง กำลังหนุมาณ เกลือ โกฐกระดูก โกฐก้านพร้าว โกฐชฎามังสี ข่า ข้าวเม่านก ไข่ไก่ เถาวัลย์เปรียง เทียนเกล็ดหอย เทียนตากบ เทียนเยาวพาณี เทียนสัตตบุษย์ นมตราหมี บอระเพ็ดพุงช้าง ปลาไหลเผือก ม้ากระทืบโรง เมนทอล เม่าควาย ระย่อม ว่านกีบแรด ว่านชักมดลูก ว่านเพ็ชรหึง ว่านมหาเมฆ สังวาลพระอินทร์ หนาวเดือนห้า หมากหมก หอยสังข์หนาม เหงือกปลาหมอ
4	25	กัญชา เกลือแกง เกลือสินเธาว์ โกฐน้ำเต้า โกฐพุงปลา ข้าพลู ดองดึง น้ำผึ้งรวง น้ำร้อน น้ำส้มสายชู บอระเพ็ด ผักชี ผักชีล้อม ผักแพวแดง พิลังกาสา มหาหิงคุ์ยางโพธิ์ มะขาม มะพร้าว ยาดำ ว่านน้ำ ส้มซ่า สมอทะเล หญ้าตีนนก แห้วหมู อุตพิต
5	26	โกฐจุฬาลัมพา โกฐเชียง โกฐสอ ไข่เน่า จันทน์ขาว จันทน์แดง ชะมด เทพธาโร น้ำดอกไม้เทศ บัวจงกลนี บัวนิลุบล บัวลินจง บัวสัตตบรรณ บัวสัตตบุษย์ บุนนาค ประดู่ลาย พิกุล พิมเสน มะทราง สน สมุลแว้ง สักขี สันพร้านางแอ สามสิบ สารภี อบเชย
6	7	กระเทียม ขิง ดินประสิว พริกไทย สารส้ม สุรา หัวหอม
7	8	ขัณฑสกร ชะเอมเทศ ชะเอมไทย ปลากระเบน ฝาง พลวง สลอด เสนียด
8	10	ขมิ้นอ้อย ขิงแห้ง จันทน์ เจตมูลเพลิง ดีปลีเชือก เทียนขาว เทียนดำ ไพล มะกรูด สะค้าน
รวม	**163**	

ค่าเฉลี่ยการจัดตัวยาจำแนกตามกลุ่มตัวยาและตามรหัสกลุ่มสรรพคุณ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม (Cluster Analysis) ด้วยวิธีการกระจุกตัวใกล้กับจุดกึ่งกลางของกลุ่ม

(Centroid) แสดงในตารางที่ 7 สามารถนำไปใช้สร้างภาพความสัมพันธ์ความสัมพันธ์การจัดกลุ่มตัวยาที่มาจากกลุ่มสรรพคุณของตำรับยา[7] ดังแสดงในภาพประกอบที่ 1

ตารางที่ 7 ค่าเฉลี่ยการจัดตัวยาจำแนกตามกลุ่มตัวยาและตามรหัสกลุ่มสรรพคุณ

รหัสกลุ่มสรรพคุณ	กลุ่มตัวยา 1	2	3	4	5	6	7	8
11		0.08		**1.24**		0.57	0.13	**1.30**
12		**1.00**				0.86		**1.40**
21		0.38			**1.00**			0.20
23						1.00	**0.88**	
41	**1.00**	0.38	0.20	0.56	0.08	**2.43**		**3.80**
43		0.38	**1.06**	0.16	0.15	**1.57**		**1.70**
44						**1.29**	0.50	0.10

เมื่อจัดกลุ่มตัวยาแล้ว สรรพคุณหลัก ๆ ของแต่ละกลุ่มตัวยา เป็นดังนี้

กลุ่มตัวยา 1 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 41 ขับโลหิตในเรือนไฟ ให้มดลูกเข้าอู่

กลุ่มตัวยา 2 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 12 เป็นยารุโลหิต แก้โลหิตเป็นก้อนเป็นลิ่ม

กลุ่มตัวยา 3 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 43 แก้โลหิตทำพิษในเรือนไฟ

กลุ่มตัวยา 4 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 11 บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต

กลุ่มตัวยา 5 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 21 เป็นยาครรภ์รักษา

กลุ่มตัวยา 6 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 21 ขับโลหิตในเรือนไฟ ให้มดลูกเข้าอู่
43 แก้โลหิตทำพิษในเรือนไฟ
44 แก้เลือดตีขึ้น ให้ชักสลบไป ใช้เมื่อคลอดบุตรแล้ว

กลุ่มตัวยา 7 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 23 แก้สตรีมีครรภ์โลหิตตก

กลุ่มตัวยา 8 มีตัวยารหัสกลุ่มสรรพคุณ 41 ขับโลหิตในเรือนไฟ ให้มดลูกเข้าอู่
43 แก้โลหิตทำพิษในเรือนไฟ
11 บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต
12 ยารุโลหิต แก้โลหิตเป็นก้อนเป็นลิ่ม

ซึ่งสามารถสร้างภาพอธิบายกลุ่มสรรพคุณของกลุ่มดังนี้

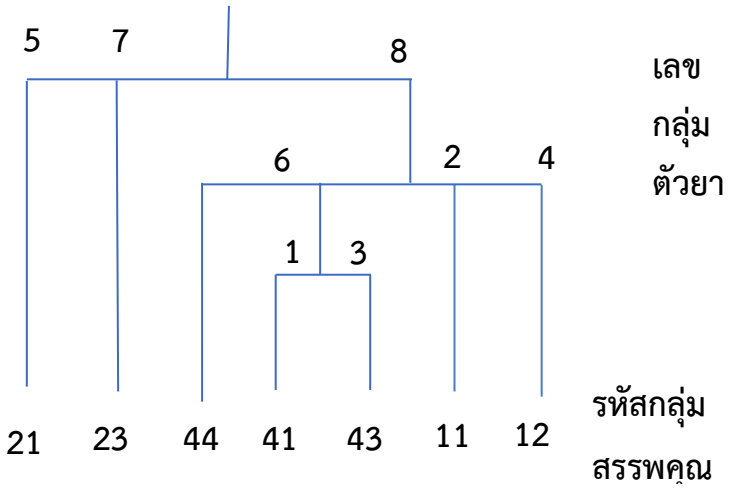

ภาพประกอบที่ 1 ความสัมพันธ์การจัดกลุ่มตัวยา (เลข 1 ถึง 8) ที่มาจากกลุ่มสรรพคุณของตำรับยา (เลข 2 หลัก)

จากภาพสามารถอธิบายความสัมพันธ์การจัดกลุ่มตัวยา (เลข 1 ถึง 8) ที่มาจากกลุ่มรหัสสรรพคุณของตำรับยา (เลข 2 หลัก) ดังนี้

กลุ่มตัวยา 5 มีตัวยาซึ่งสรรพคุณเป็นยาครรภ์รักษา (21) และ กลุ่มตัวยา 7 มีตัวยาซึ่งสรรพคุณแก้สตรีมีครรภ์โลหิตตก (23) เป็นกลุ่มที่มีสรรพคุณเฉพาะที่ต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง ขณะตั้งครรภ์

กลุ่มตัวยา 6 มีตัวยาซึ่งรวมสรรพคุณกลุ่มตัวยาที่ 1 ขับโลหิตในเรือนไพ ให้มดลูกเข้าอู่ (41) กลุ่มตัวยาที่ 3 แก้โลหิตทำพิษในเรือนไพ (43) และกลุ่มสรรพคุณแก้เลือดตีขึ้น ให้ชักสลบไป ใช้เมื่อคลอดบุตรแล้ว (44) ไว้ด้วยกัน เป็นกลุ่มตัวยาขับและคุมโลหิต

กลุ่มตัวยา 8 มีตัวยาซึ่งสรรพคุณกลุ่มตัวยา 6 แล้ว ยังรวมถึงกลุ่มตัวยา 1 บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต (11) และ กลุ่มตัวยา 2 ยารุโลหิต แก้โลหิตเป็นก้อนเป็นลิ่ม (12) กล่าวคือ กลุ่มตัวยา 8 เป็นยาที่ทำให้ระบบโลหิตสตรีเป็นปกติ

รายชื่อตัวยาจากการจำแนกกลุ่มตัวยาด้วยสรรพคุณของตำรับยาได้แสดงไว้แล้วในตารางที่ 6

อภิปรายผล

การรวบรวมตำรับยาของหมอพื้นบ้านของหมอกระจ่าง ยี่มี ที่ใช้ในการรักษาโรคโลหิตสตรี พบตำรับยา 31 ตำรับ ตัวยา 169 ชนิด ครอบคลุมอาการโรคสำหรับสตรีตั้งแต่การมีประจำเดือน การคลอด และหลังคลอด การมีตำรับจำนวนมากและใช้ตัวยามากชนิดนี้สอดคล้องกับการศึกษาโดยการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านจำนวน 3 คน จังหวัดนครศรีธรรมราชพัทลุง และตรังผลรวบรวมตำรับยารักษาโรคโลหิตระดูสตรีได้ทั้งหมด 13 ตำรับ จำแนกได้ 4 กลุ่มอาการ ได้แก่ ประจำเดือนขาด ปวดประจำเดือน ตกขาวผิดปกติ และวัยทอง ใช้สมุนไพร 88 ชนิด พืชสมุนไพรที่ใช้มากที่สุดคือ ขิง รองลงมาคือ ขมิ้นอ้อย และ จันทน์เทศ[8] และการศึกษาภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรรักษาโรคโลหิตระดูสตรีของหมอพื้นบ้านในจังหวัดกระบี่และสงขลา โดยการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านจำนวน 11 คน ด้วยแบบสอบถามกึ่งโครงสร้างร่วมกับการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมถึงชนิดสมุนไพรที่ใช้ประกอบตำรับยา

รวบรวมตำรับยาได้ 115 ตำรับ จำแนกตามกลุ่มอาการได้ 9 กลุ่มโดยพบตำรับยาที่ใช้รักษากลุ่มอาการประจำเดือนมาไม่ปกติมากที่สุด (33 ตำรับ) รวบรวมเภสัชวัตถุได้ทั้งหมด 284 ชนิด แบ่งเป็นสัตว์วัตถุ 6 ชนิด ธาตุวัตถุ 10 ชนิด และพืชวัตถุ 268 ชนิด[9]

การประมวลผลย้อนกลับหาสรรพคุณของตัวยาจากสรรพคุณของตำรับยาที่ตัวยานั้น ๆ ประกอบอยู่ วิธีการวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม (Cluster analysis) สามารถนำมาใช้จัดกลุ่มจำแนกตัวยาตามสรรพคุณของตำรับยาได้

สรุป

การรวบรวมองค์ความรู้ด้านยาโลหิตสตรีของหมอกระจ่าง ยี่มี และทำการการประมวลผลย้อนกลับหาสรรพคุณของตัวยาจากสรรพคุณของตำรับยาที่ตัวยานั้น ๆ ประกอบอยู่ด้วยวิธีการวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม (Cluster analysis) ทำให้ประเมินสรรพคุณของตัวยาจากสรรพคุณของตำรับที่ปรากฏอยู่ได้ นำไปสู่การพิจารณาสรรพคุณตัวยาแต่ละตัวในตำราด้านเภสัชวัตถุที่กล่าวถึงรสและสรรพคุณของตัวยาในตำรับเหล่านั้น

ข้อเสนอแนะ

สรรพคุณที่ส่งผ่านจากตำรับมายังตัวยาสามารถนำไปใช้ในการอธิบายสรรพคุณของตัวยาที่นำมาเป็นส่วนประกอบของตำรับยาตามสรรพคุณที่คาดหวัง และจะเป็นประโยชน์ในการการวิเคราะห์ว่าตัวยาใดเป็นตัวยาตรง ตัวยาช่วย ตัวยาประกอบ และตัวยาชุรส ชูสี ชูกลิ่น รวมไปถึงน้ำกระสายที่ใช้ต่อไป

บรรณานุกรม

1. ลาลูแบร์, ซิมมอน เดอ. (2457). จดหมายเหตุลาลูแบร์ พงศาวดารสยามครั้งกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. พระนคร: ปรีดาลัย.
2. ตำราพระโอสถพระนารายณ์. (2460). สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชนนี โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานศพพระยาแพทยพงษา (นาก โรจนแพทย์) ปีมเสง พ.ศ. 2460. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
3. กองคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและพื้นบ้านไทย (ผู้รวบรวม). (2559). ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยฉบับอนุรักษ์ ตำราสรรพคุณยา. กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
4. กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. (2541). ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย. หน้า 184-185.
5. Qiu J. (2007). A CULTURE IN THE BALANCE. Nature. 448: 126-128. Retrieved From https://doi.org/10.1038/448126a (2022, 25 May).
6. สำนักวิชาการ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข. (2553). รายงานการสาธารณสุขไทย ด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก 2552-2553 . กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจกรรมโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

7. PenState Eberly College of Science. (2022). STAT 505 Applied Multivariate Statistical Analysis: Lesson 14: Cluster Analysis. [Online]. Retrieved From https://online.stat.psu.edu/stat505/lesson/14 (2022, 25 May).
8. กัญทร ยินเจริญ, สิริรัตน์ เลาหประภานนท์, ศรินทร์รัตน์ จิตจำ, และ สถิตาภรณ์ ชูแก้ว. (2563). ตำรับยาสมุนไพรรักษาโรคโลหิตระดูสตรี: กรณีศึกษาหมอพื้นบ้านในจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และตรัง. วารสารการแพทย์และวิทยาศาสตร์สุขภาพ. 27(1): 82-95.
9. เกศริน มณีนูน, บดินทร์ ชาตะเวที, จอมขวัญ ดาคง, นัฐพล เคียนขัน, และ นงลักษณ์ กุลวรรัตต์. (2560). การศึกษาภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรรักษาโรคโลหิตระดูสตรีของหมอพื้นบ้านในจังหวัดกระบี่และสงขลา. บทความวิจัย. วารสารวิทยาศาสตร์บูรพา. 22(3): 243-258.